

A NYELVI ELEMELK STÍLUSÉRTÉKÉRŐL

SZATHMÁRI ISTVÁN

1. Ismeretes, hogy a funkcionális stilsztika felfogása szerint a stílus, továbbá a stilsztika létezésére a szinonimika ad alapot. Vagyis az a tény, hogy a nyelvben vannak a szójelentést, illetőleg a nyelvtani funkciót tekintve egymástól csak árnyalati-
lag eltérő rokon értelmű szavak és kifejezések, alak- és mondattani jelenségek, továbbá kiejtésbeli megoldások, azaz: lexikai, grammatikai és fonetikai szinonimák. Ezek közé — természetesen — odaértjük a már meglevők analógiájára az addig kialakult szabályoknak, eljárásoknak megfelelően vagy azoktól némileg elütő, szokatlan módon alkalmilag megalkotott nyelvi elemeket is, amelyek — legalábbis elvileg — szintén beleilleszkednek az egyes szinonimasorokba, annál is inkább, mivel ezek jelentős része elterjedhet, langue-jelenséggé válhat (vö. LEO SPITZER híres mondását: „Nihil est in syntaxi, quod non fuerat in stylo. Syntax, ja Grammatik sind nichts, als gefrorene Stilistik”: Stilstudien. München, 1928. II, 517).

A nyelv úgy tölti be hiánytalanul társadalmi — a társas érintkezést biztosító — szerepét, hogy a nyelvet használók beszéd vagy írás közben — jobbára spontánul, de nemritkán nagyon is tudatosan — a szinonimák (mint variánsok, lehetőségek) között válogatnak, a közlés tárgyától, céljától, körülményeitől stb. függően, és persze bizonyos fokig a beszélő vagy író személy egyéniségétől determináltak. E válogatás mindenkori eredménye a stílus, s e válogatás anyagát, törvényszerűségeit vizsgálja és tárgyalja a stílus tudománya, a stilsztika. Mindezzel kapcsolatban CH. BALLY, J. MAROUZEAU és M. CRESSOT idevágó ismert munkáin kívül ezúttal WILHELM SCHNEIDERnek „Stilistische deutsche Grammatik” című (Freiburg, Basel, Wien. 1959.²) sajátos művére utalnék. Ennek előszavában a következőt olvashatjuk: „Die Grammatik stellt den sprechenden und schreibenden Menschen in eine Ordnung, in der Notwendigkeit und Wahl, Zwang und Freiheit nebeneinander walten. Die freie Wahl aber ist Voraussetzung des Sprachstils. Persönlichen Stil gibt es nur auf Grund von Entscheidungen, die der angehörige einer Sprachgemeinschaft zwischen verschiedenen Möglichkeiten trifft, zwischen verschiedenen Wörtern, Wortarten, Satzgliedern und Satzformen, die seine Sprache ihm bietet und die von der Wissenschaft dem Wörterbuch und der Grammatik in Verwahrung gegeben sind.” (V.)

Az elmondottakból is következők: a stilsztikának elsőrendű feladata, hogy megállapítsa a szinonimasorokba rendeződő egyes nyelvi elemeknek (szavaknak és kifejezéseknek, alak- és mondattani jelenségeknek, valamint kiejtésbeli megoldásoknak) a stílusértékét (a stilsztika egyéb feladataira l. Népr. és Nytud. IX, 35—6). Ez alkalommal — elsősorban az egyetemi oktatás igényeit tartva szem előtt — azt vizsgáljuk, hogy a nyelvi elemek stílusértékének milyen főfajai vannak, ezek honnan eredhetnek stb.

2. Mit értünk a nyelvi elemek stílusértékén, idegen szóval stilisztikumán? Talán így fogalmazhatnánk meg: azt a kifejezőerőben, expresszivitásban (erre nézve l.: A magyar stilisztika vázlat. EMNyF. Bp., 1958. 66 kk., a továbbiakban: MStV.; A magyar stilisztika útja. Bp., 1961. 525, a továbbiakban: MStÚ.) megmutató jellegzetességet, „más”-t, amely a kérdéses nyelvi elemet „közömbös” szinonimapárjától s a többitől megkülönbözteti.

A *fal* ige stílusértékét például — minthogy korszerű szinonimaszótárunk még csak most készül — úgy érzékeltethetjük, ha a jelentését s a vele együtt járó hangulatot (szóhangulatot) egybevetjük a szinonimapárjáiéval (*eszik, étkezik, táplálkozik, fogyaszt*; illetve *zabál, tömi a fejét*; stb.). Az ÉrtSz. — érthetően — a *fal* ige jelentésének körülírásában utal a közömbösnek mondható *eszik* jelentésére, s csupán azt jelzi, amiben eltér tőle: 'mohón, csúnyán, illetlenül eszik vmit'. Ezenkívül az *eszik*-nek nem ad stílusminősítést, a *fal*-nak igen: rosszálló. Ezt olvashatjuk az *étkezik*-ről: '(személy) rendszeresen eszik, különösen ebédet vagy vacsorát fogyaszt', stílusminősítése: választékos. És ezt a *zabál* szóról (emberre vonatkoztatva): 'rendetlen mohósággal, csúnyán, habzsolva eszik', stílusminősítése: rosszálló (ehhez azonban számítsuk hozzá, hogy a szó — valamennyi jelentésére érve — „durva” minősítést is kapott). Felsorolhatnánk még a többi idézett és idézhető szinonima megfelelő jelentését és stílusminősítését, de talán így is világossá vált említett szavunk stílusértéke. (Nyilván ez készítette József Attilát arra, hogy az Éhség című korábbi, de már az igazi József Attilát megmutató szép versében éljen vele, illetőleg pontosabban: hogy azt „válasz-sza”.)

A *várvál, kérjél* típusú felszólító mód egyes második személyű hosszabb iktelen alakok stílusértékének meghatározása végett — mivel az említett SCHNEIDER-féle munkához hasonló magyar feldolgozás még nincs — forduljunk az akadémiai leíró nyelvtanhoz: „2. személyben az *-ál, -él* ma már eléggé ritka ikes rag, s viszont az iktelen igék is gyakran ezt kapják, kivált az *égyél, igyál* mintájára a *végyél* ige (a kevésbé igényes beszélt nyelvben más szók is)”. — „Az *-ál, -él* rag újabban olykor kevésbé kemény parancsot jelez, és családiasabb hangulatú, főképp iktelen igen . . . , vagy vidékesebb . . .” (MMNyR. I, 506). A magyar stilisztika vázlat. mindezt határozottabban fogalmazza meg: „A rövidebb formák . . . szigorúbb parancsot, a hosszabbak enyhébb felszólítást vagy kérést fejeznek ki.” (184.)

Most pedig lássunk két olyan példát, amelyet hiába keresünk az értelmező szótárakban, illetőleg leíró nyelvtanokban, de hiába keresnénk szinonimaszótárban s valamiféle stilisztikai nyelvtanban is. Ezek tudniillik alkalmilag megalkotott költői nyelvi elemek, amelyeknek a stílusértékével csupán a költői és írói szótárak foglalkoznak (ez utóbbiak problematikáját l. Az írói szótárakról: I. OK. XXII, 369—409). Tóth Árpád így építi bele a *barázda* szót „Jó éjszakát!” című versébe:

Mi haszna, hogy papírt már jó egypárat
Béirtam? Bolygott rajtuk bús kezem,
A tollra dőlve, mint botra a fáradt
Vándor, ki havas pusztákon megyen.
Mi haszna? A sok téveteg *barázdán*
Hova jutottam? . . .

A *barázda* itt a költőtől papírra vetett sorokat jelenti, amelyek úgy sorakoznak egymás mellett, mint a barázdák. Tehát költői metaforával van dolgunk, amelynek stílus-

értékét éppen az adja, hogy a költő a 'papírra vetett sorok' jelentést a „barázda” képpel fejezi ki. Ezáltal nemcsak hogy megjelenik előttünk (ha csupán egy pillanatra is) a *barázda* képe — egyénenként változó mértékben és módon — több vonatkozásával együtt (pl. a paraszti élet, egyáltalán a nehéz munka felidézése stb.), hanem a jelentést és a képet mintegy szembesítjük egymással, miközben a kifejeződőt felruházzuk a kép sajátjaival, színeivel, hangulatával. De természetesen a kifejezendő is hat a képre, ugyanis ez utóbbi elhalványul, veszít eredeti konkrétságából, mintegy telítődik az „új” jelentéssel (vö.: MStV. 91; HANKISS ELEMÉR: Kritika IV, 10. sz. 15). A *barázda* szó versbeli használatát csak tovább színezi az, hogy Tóth Árpád a *téveteg* — egyébként „irodalmi, költői” stílusminősítéssel ellátott (vö. ÉrtSz.) — jelzőt kapcsolja hozzá; továbbá a (valahová) *jut*, mozgást jelentő igével helyezi egy szószerkezetbe, ezzel ismét az eredeti képet is (a barázdán lehet menni!) erősítve. (Ezúttal a vers idézett részének és egészének a *barázda* szóra gyakorolt hatásáról nem szólunk).

Ady ezt írja az „Elhanyagolt, véres szívünk” című versében:

Mégis és újra: föl a szívvel
Mi véres szívünkért,

.....
Ha *orkánzik* a Mindenség is.

Mi teszi itt az *orkánzik* igét annyira kifejezővé, expresszívvé, mi adja stílusértékét? Mindenekelőtt az *orkán* szó fogalmi tartalma ('rendkívül heves, tomboló, pusztító szélvihar'), továbbá választékos volta (vö. ÉrtSz.), és még inkább az, hogy Ady ebből mint alapszóból egyéni képzéssel igét alkot, amely szokatlan, újszerű motíváltságával, sajátos asszociációival — mindezt csak fokozza a „Mindenség”-gel való összekapcsolása és az egész vers jellegzetes mondanivalója, felépítése — valóban költőivé, expresszívvé válik (az efféle képzésmód jelentésére, eseteire l. MMNyR. I, 364; a képzésmód stílárius értékére pedig: MStV. 225—31; SZABÓ ZOLTÁN: Nyr. LXXXV, 284—99).

3. Minthogy a stílusérték jellege, eredete stb. tekintetében bizonyos egyező vonások mellett eltérések mutatkoznak a nyelvi elemek három területe között, tekintsük át őket egyenként.

Kezdjük a szókinccsel, a lexikai elemekkel. Nemcsak azért, mert vitathatatlanul ezeknek a stílushatása a legnagyobb, hanem azért is, mert a stilisztikának — szinte a legutóbbi időkig uralkodó szemlélet következtében — ez a viszonylag legkidolgozottabb területe.

A szavak stílusértéke — mint a fenti példák is igazolják — mindenekelőtt kétféle lehet: állandósult és alkalmi. Állandósultról akkor beszélhetünk, ha a stílusérték szerves része a szó jelentésének, mintegy „lexikalizálódott”, tehát a „stilisztikai többlet” a felhasználás körülményeitől függetlenül mindenki számára eleve benne van a szóban. (Vö. MARTINKÓ ANDRÁS: Szótártani tanulmányok. Szerk.: ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp., 1966. 150.) Így érthető, hogy a szavak állandósult stílusértékét az egy- és két-nyelvű szótárak jelzik valamilyen stílusminősítéssel.

Mutassunk rá legalább nagy vonásokban, a főbb típusok megjelölésével, honnan származhatik a lexikai elemek állandósult stílusértéke, különösen ami az érzelmi-hangulati tényezőket illeti. Vele születik az úgynevezett kifejező szavakkal (pl. hangutánzók: *csörög*, *sziszeg* [az egyes szavak stílusminősítését, jelentését — a továbbiakban is — l. az ÉrtSz.-ban]; hangulatfestők: *cammog*, *tutyimutyi*). Magukkal hozzahatják a lexikai elemek a megfelelő nyelvi rétegből (pl. tájszavak: *szénabáglya*,

pityóka 'burgonya'; szakszavak: *kocsiforduló* [vasúti műszó], *lábasfejűek* [állattani műszó]; argószavak: *melő*, *csörög* 'táncol'; stb.), az egyes stílusrétegekből (pl. irodalmi-költői szavak: *dalnok*, *zordon*; hivatalos nyelvi szavak: *beidéz*, *szavatol*; a sajtó szavai: *szédületes*, *sztrájkhullám*; társalgási-familiáris szavak: *rámenős*, *gürcöl*; stb.). Származhatnak továbbá idegen eredetükből (*akta*, *klikk*, *poéta*), illetőleg régi vagy új voltukból, esetleg ritka használatukból (pl. régi szavak: *szablya*, *tambur* 'nagydob'; új szavak: *tanácsháza*, *tapasztalatcsere*; ritka szavak: *domborul*, *töltődik*), s következhet az általuk kifejezett fogalmi tartalomból is (pl. *meseszép*: túlzó, *icurka-picurka*: kedveskedő, *szószaporítás*: rosszalló). Végül igen sok lexikai elemnek az ad stílusértéket, hogy névátvitel, illetőleg szóképi, átvitt használat útján jött létre, s az ezzel együttjáró képi háttérből, színből, hangulatból több-kevesebb aztán is megmarad, hogy a szókép általánosan elterjedté vált (pl. a beszéd *sava-borsa*, *kofa* 'sokat beszélő kislány', *csipős* megjegyzés). Csak mellesleg említem meg, hogy különösen az utóbbi, szóképi eredetű stílusérték — a kollektív válassztól függően — lassanként állandósul; a régiességéből adódó stílusérték szintén lassan társul a szóhoz (ezért beszélünk például „elavulóban levő” szavakról), az „új” jelleg viszont gyakran viszonylag gyorsan eltűnhet.

Az alkalmi stílusértéket az jellemzi, hogy csak a kérdéses szövegben, szövegösszefüggésben, s alkalmyszerűen kapcsolódik a szóhoz, s ilyenformán nem része a szó jelentésének, csupán alkalmilag módosítja azt.

Alkalmi stílusértéket kaphat a lexikai elem, ha több-kevesebb hasonló vonás vagy egyéb kapcsolat alapján más dologra vonatkoztatjuk, azaz átvitt, képes használatban élünk vele (például azt mondjuk valakire: „Te, *kígyó!*”). Ilyenkor ugyanis — mint a *barázda* szóval és a Tóth Árpád-idézzel kapcsolatban említettük — a kifejező és a kifejezendő kölcsönösen hatnak egymásra, gazdagítják egymást, s ezenkívül — szemben a már állandósult átvitelekkel — az egyszeri s ennek megfelelően váratlan jelleg csak növeli hatásukat. Az alkalmi, különösen költői átvitelek, szóképek a bonyolult asszociációk révén alkalmasak a legkülönfélébb érzések, hangulatok, gondolatok tolmácsolására, megéreztetésére. (Vö. a szóképek problematikájára: MStV. 66—125.) Nem csoda hát, ha a költészet annyira kedveli őket, s hogy nemrégiben az egyik költő a metaforát mint a költészet motorját emlegette! Mennyi mindent sejtet meg például József Attilának ez az ismert sora: „... nagy, *álmos dzsungel* volt a lelkem...” (Hazám), vagy Adynak ez az önmagát bemutató versrészlete:

Vagyok, mint minden ember: *fenség*,
Észak-fok, *titok*, *idegenség*,
Lidérces, *messze fény*,
Lidérces, *messze fény*.

(Szeretném, ha szeretnének)

S még inkább érvényes mindez a József Attilánál s általában a modern költőknél található komplex képek hatására (vö. HANKISS ELEMÉR: i. h. 11—23). — Talán elég csupán utalni arra, hogy ezek az alkalmi átvitelek elterjedhetnek, s azután alkalmi stílusértékük is — lassan homályosodva — állandósulttá válik (vö. LENGYEL LAJOS: Átvitt vagy képes jelentés? Szótártani tanulmányok 161—82).

Alkalmi stílusérték járul a szóhoz — pontosabban a szónak az eredeti, tipikus előfordulási környezetet, nyelvi atmoszférát felidéző képessége, vagyis tulajdonképpen az állandósult stílusértéke ugrik előtérbe s sokszorozódik meg — akkor, ha nem

a rá jellemző, tipikus nyelvi környezetben élünk vele. Ezért olyan expresszív hatásúak a tájnyelvi, szakmai, argó jellegű s archaikus szavak például a költészetben vagy a szépprózában (vö. ORSZÁGH LÁSZLÓ: I. OK. VI, 130; a példákat és a részproblémákat l.: BÁRCZI: *StilTan.* 62—115; ZOLNAI BÉLA: *Pais-Eml.* 511—7; *MStV.* *passim*; *MStÜ.* *passim*).

Végül a stilisztikailag kevésbé árnyalt vagy éppen közömbösnek mondható szavak is érzéssel, hangulattal telítődhetnek alkalmilag az egész szöveg vagy a közvetlen szövegekörnyezet mondanivalójának és stíluselemeinek a hatására. Különösen jellemző ez a versekre. Mennyi sejtelen, titokzatosság, érzés tapad például az *út* szóhoz Tóth Árpád „*Esti sugárkoszorú*” című jellegzetes impresszionista költeményében:

Előttünk már hamvassá vált az *út*
És árnyak teste zuhant át a parkon,
De még finom halk sugárkoszorút
Font hajad sötét lombjába az alkony....

4. A grammatika, a nyelvtan területén mutatkozó szinonimákkal, stilisztikai variánsokkal (vö.: P. GUIRAUD, *La Stylistique* 60; W. SCHNEIDER i. m.; *MStÜ.* 495) szinte csak a legutóbbi időben kezdett foglalkozni általában a stilisztika, a mienk meg különösképpen. Ezúttal tehát csupán arra vállalkozhatunk, hogy stílusértékeket összevetjük a lexikai elemekével, és — legalábbis nagy vonásokban — rámutatunk e stílusértékek eredetére.

Grammatikai szinonimákkal, illetőleg stílusértékekkel rendelkező elemekkel a nyelvtan következő területein találkozunk: az egyes szófajok, a névszóragozás (tő- és ragozásváltozatok), az igeragozás (tő- és ragozásváltozatok), a szóalkotás (képzők, képzésmódok; szöösszetéti lehetőségek), az egyes szerkezetek és mondatrészek, a különböző mondatfajok (a mondat tartalma, alakja, szerkezete szerint), a szórend. Bár a nyelvtani elemek stílusértéke is lehet állandósult és alkalmi, ezen belül lényeges a különbség a lexikai elemekéhez képest. Hármod fő eltérést említhetünk: a nyelvtani elemek esetében kisebb hangsúlyt kapnak az érzelmi-hangulati tényezők az értelmiakkal szemben; itt az alkalmi stílusértékek lényegesen más természetűek (l. később); ezen a területen nem találkozunk átvitelrel (bár például FÓ-NAGY IVÁN beszél efféle metaforákról: *Irodalmi Lexikon* II, 223, a „metafora” címszó alatt).

Az állandósult stílusérték szerves tartozéka a nyelvtani elemnek, része a nyelvtani funkciónak, tehát a „stilisztikai többlet” ezekben szintén eleve bennük van, függetlenül a szövegekörnyezettől.

Utaljunk ezúttal is főként az érzelmi-hangulati jellegű stílusérték eredetének legfontosabb típusaira. Bizonyos esetekben vele születik az illető nyelvtani jelenséggel (pl. az ige mint szófaj — különösen ha nagyobb számban fordul elő — a névszóval szemben eleve az élénkséget, a mozgalmasságot, a dinamizmust, a változatosságot képviseli; a képző, illetőleg a képzés, továbbá a szóösszetétel a sűrítésnek, a tömörítésnek s — elsősorban az előbbi — gyakran a sejtetésnek az eszköze; l. *MStV.* 240—4, 225—34). Hozhatják magukkal az egyes nyelvi rétegekből: valamely tájnyelvből vagy a népi, népies beszédből és — különösen a szóképzést véve figyelembe — az argóból (pl. „a búza *elvivődik* a malomba”: tájnyelvi; *dejsz* = de hiszen, *biz* = bizony: népies; *bizi* = ’iskolai bizonyítvány’, *Balcsi* ’Balaton’: argó), illetőleg a stílusrétegekből (pl. a *fog*-os összetett jöved: irodalmi, választékos; *mondhatnók*: írott nyelvi, kissé

régies; *kéne*: társalgási nyelvi, familiáris). Származhatnak régi vagy — sokkal ritkábban — új voltukból (pl. a *hittenek*-féle vegyülékes múlt, a *barátim*-hoz hasonló birtokos személyragos forma: archaizmus; *iskolán van*: új). Utalnunk kell a rendkívül fontos értelmi-érzelmi árnyalatok létrejöttére is: vagy már az illető nyelvtani elem alapjelentésében, alapfunkciójában benne rejlik bizonyos stílusérték kialakulásának lehetősége (pl. a mutató névmások fokozó, kiemelő szerepe, I. MStV. 202—3; az egyes és többes második személyű állítmánnyal kifejezett általános alany az a sajátossága, hogy szorosabb kapcsolatra, közvetlenségre utal a többi kifejezésbeli módnál, I. MStV. 238—40); vagy számos nyelvtani jelenség a használat folytán mintegy divergens fejlődés következtében válik alkalmassá több, gyakran igen sok stilisztikai árnyalat kifejezésére (pl. a jelen idő, az egyszerű mondat, I. MStV. 178, 263—7); vagy ha ugyanazon nyelvtani funkcióra két vagy több forma jön létre, funkciómegoszlással valamelyik stilisztikai szerephez jut. (pl. az említett *várj* ~ *várjál*, illetőleg *várd* ~ *várjad* típus) stb.

Nyelvtani elem is kaphat alkalmi stílusértéket. Ez azonban nem kis mértékben különbözik a lexikai elemétől. Arról van szó, hogy a nyelvtani funkció szokatlan módon érvényesül; az író, költő ugyanis a kollektívum számára ismeretlen képzett formákat, összetételeket, szószerkezeteket hoz létre; tárgyatlan igét tárgyasan használ; szokatlan szófajváltásokat alkalmaz; a nyelvtani jelenségek szerepét szokatlannul kitágítja; stb. (FÓNAGY IVÁN ezeket grammatikális metaforáknak nevezi: Irodalmi Lexikon i. h.). Ilyenkor természetesen a nyelvtani elem eredeti stílusértékét a szokatlanság s a fellépő asszociációk lényegesen fokozzák. Az alkalmi stílusérték teszi igen kifejezővé és hatásossá a *sajog* igét (tárgyatlan, de itt tárgyas használatban) Tóth Árpád „Gyermekszemekkel...” és a *harsos* melléknevet (egyéni képzés) Ady „Mag hó alatt” című versében:

Jaj, annyi sárfolt,
Jaj, annyi kárvolt
Vér és gyász mocskol, vén világ,
Szemem lehányom,
Sajgom és únom
A tavaszi komédiát.

(Gyermekszemekkel...)

Vád nélkül szétttekintgetek
Majd vertségek és diadalmak
Földjén, hogy a Kaoszból
Harsos igét halljak
Vagy *harsos* igét én hallassak.

(Mag hó alatt)

— Természetesen a nyelvtani elemek szokatlan használata szintén elterjedhet, állandósulttá válhat.

Meg kell még jegyeznem, hogy ha valamely nyelvtani jelenségnek sok árnyalata alakult ki (mint például a fentebb említett jelen idő s egyszerű mondat esetében), akkor a mindenkori szövegkörnyezet szabja meg, hogy ott éppen melyik érvényesül. Ezek tehát ennyiben alkalmi jellegűek is.

5. A kiejtésbeli, fonetikai jelenségek szinonimikája, sőt egyáltalán számbavevétele és jellemzése még a grammatikai elemekénél is sokkal kidolgozatlanabb (I. Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Szerk.:

GRÉTSY LÁSZLÓ és SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp., 1967. passim). Ennek ellenére a teljesség kedvéért ezek stílusértékéről is ejtsünk szót.

A fonetikai szinonimák mint stilisztikai variánsok a kiejtés, az élőbeszéd következő területein jelentkeznek: az egyes hangok képzése (pl. *ĕ, ě, ě, ě, e, e, ä, ä*), a morfémák találkozásánál fellépő módosulások (pl. *etyszer ~ eccer*) és a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, hanglejtés, szünet, beszédíram, hangfekvés, hangköz stb.). Minthogy e variánsok lényegesen mások, mint a lexikaiak és a grammatikaiak, a stílusértékük eltér azokétól. (Ezen az sem változtat, hogy a korábbi két főkategóriát megtartjuk, és hogy rokon vonások is találhatók közöttük.)

A fonetikai jelenségek esetében ugyancsak akkor beszélhetünk állandósult stílusértékről, ha az szerves tartozéka az illető jelenségnek, s az egész közösség számára azonos értékű. Az állandósult fonetikai stílusérték tartozhat a nyelv legbensőbb lényegéhez (l. nyelvünk esztétikai-stilisztikai vonásait: gazdag és változatos hangrendszer, a hangok szerencsés megoszlási aránya és kapcsolásmódja, metrikai rugalmasság, a gépi beszédre is alkalmas hangsúlyviszonyok stb., vö. BÁRCZI: Nyr. LXXX, 8—10; — s ide vehetjük a különböző módon kialakult, de általánosan elterjedt ejtészvaltozatokat, hanglejtésformákat, eltérő hangszínbeli megoldásokat, amelyekre például a drámában efféle utasítások utalnak: indulatosan, magabiztosan, hivatalosan, csöndesen stb., ezeket nézve l. az említett „Helyes kiejtés, szép magyar beszéd” című kötetet, passim). Vele születhetik az illető jelenséggel (pl. a gyorsabb beszédíram feszültséget, drámaiságot sejtet). Hozhatják a jelenségek magukkal a megfelelő nyelvi rétegből (tájnyelvi ejtés: *hun* 'hol', *három*; zsargonszerű ejtés: *kécklek*, *khérem*). Származhatnak a kiejtés régi, régies, esetleg új, továbbá idegenes (németes, cigányos stb.) voltából (pl. *szüm* 'szívem', *oskola*: archaikus forma; Gárdonyi így beszélteti a német pattantyúst: „Mikor én mondok *bor* [értsd: *por*], akkor adjál *bor*! Mikor én mondok *düssz* [értsd: *tűz*], akkor adjál *düssz*!).

Az alkalmi stílusérték a hangtani elemek esetében szintén csak az adott beszédhelyzetben hozzájuk kapcsolódó stílushatást jelenti. Efféléről elsősorban a szavak, hangok stb. szokatlan, a közösségtől eltérő kiejtése esetén beszélünk. A nyíltabb vagy zártabb, a rövidebb vagy hosszabb, az inspirációs stb. hangkezdés, a hangmagasság vibrálása, a hangok felcserélése stb. szokatlanságával, váratlanságával s a közben támadt asszociációkkal hat ránk. Jegyezzük azonban meg, hogy bizonyos eseteihez (pl. *teermészetes*: gúnyos, *hasszontalan*: szidásként, *aadd ide*: könyörgésként stb.; *barétom*, *ecsém*, *todomány*: lekicsinylő, tréfás vagy gúnyos stb.) már szinte kollektív érvényű stílushatás járul, ezek ennyiben az állandósult típushoz is tartoznak. (Vö. ZOLNAI BÉLA, Szóhangulat és kifejező hangváltozás. Szeged, 1939.)

Külön kell szólnunk — anélkül, hogy e bonyolult kérdés taglalásába egy kicsit is belemennénk — az úgynevezett hangszimbolikáról. Röviden így fogalmazhatnánk meg: a hangszimbolika az egyes hangoknak az a tulajdonsága, hogy — különösen ha a szövegben nagyobb mennyiségben fordulnak elő — képzésmódjuktól függően és a szövegkörnyezettől determináltnan meghatározott hangulatot kelthetnek, erősíthetik a szöveg által már sugallt érzelmi velejárót (vö. FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából. Bp., 1959., Uő.: A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. NyK. LXII, 73—100). Annyiban tehát, hogy a szövegkörnyezet befolyásolja a hangok hatását, a hangszimbolikát alkalmi jellegűnek, annyiban azonban, hogy azért az egyes hangok meghatározott hatásokat keltenek (l. FÓNAGY példáit, bizonyításait id. könyvében), állandósultnak mondhatjuk.

6. Nem említettük a stilisztikai formák (I. I. OK. XXII, 398), az extralingvisztikus tényezők stílusértékét. Nem tárgyaltuk a különböző eredetű stílusértékek minősítését (I. KOVALOVSKY MIKLÓS: Nyelvi elemek stílárís értéke a szótárakban. Szótártani tanulmányok 123—47, irodalommal). Nem beszéltünk az alkalmi stílusérték korlátairól (vö. SCHNEIDER i. m. V.). Ezek a további feladatok. De jelen dolgozatomat is — a közben említett okok miatt — csak szerény próbálkozásnak tekintem.

ÜBER DEN STILWERT DER SPRACHLICHEN ELEMENTE

VON I. SZATHMÁRI

Der Verfasser geht von jenem Grundsatz der funktionalen Stilistik aus, nach dem Stil und Stilistik erst dank der Existenz lexikalischer, grammatischer und phonetischer Synonyme möglich sind. Als erste Aufgabe der Stilistik bestimmt er die Feststellung des Stilwertes der sprachlichen Elemente. Im folgenden umreißt er das Wesen des Stilwertes: der Stilwert stellt jenes vernunftsmässig nuancierte bzw. gefühls- und stimmungsmässig bedingte Mehr, d. h. jene in der Expressivität ausgedrückte Besonderheit dar, die das betreffende sprachliche Element von seinen „indifferenten“ sowie übrigen Synonymen abhebt. Beim Stilwert lexikalischer, grammatischer und phonetischer Elemente unterscheidet der Verfasser zwei Haupttypen: den gefestigten und den gelegentlichen Stilwert. Im weiteren stellt er an Hand von Beispielen die einzelnen Stilwertarten dieser beiden Haupttypen dar, wobei er vor allem auf deren Herkunft verweist. Zum Schluss weist er auf die Unterschiede der in den drei erwähnten Bereichen der sprachlichen Elemente manifestierten Stilwerttypen bzw. -arten hin.